

Г. Приходько

Запорізький національний університет

ПИТАННЯ КОГНІТИВНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Новітній етап мовознавства характеризується узгодженням різних наукових думок щодо його об'єкта – мови. При всіх відмінностях в інтерпретації природної мови панівні напрямки сходяться в тому, що зрозуміти і пояснити цей феномен можна, лише розглядаючи його як невіддільний складник когнітивної системи, тобто усі структури та механізми, які в сукупності забезпечують пізнавальну та інтелектуальну діяльність індивіда.

У межах когнітивного підходу категорія знання вважається ключовою. Вона поєднує інформацію про навколишній світ і систему мови. Таке спрямування лінгвістичних досліджень робить особливо актуальними проблеми вирішення мовної семантики з точки зору категоризації та концептуалізації когнітивних процесів довколишньої дійсності.

Незважаючи на важливість поняття «Екологія», його визначну соціальну роль, воно не є достатньо дослідженим у лінгвістиці. Це визначає актуальність запропонованої розвідки.

Основу концептуального змісту лінгвістичної екології як наукового напрямку складають базові ціннісні орієнтації, пов'язані з етичними нормами, поняттями моралі, духовності. Предметом лінгвістичної екології є культура мислення і культура мовленнєвої поведінки, формування мовного смаку, охорона й удосконалення літературної мови, визначення шляхів і методів її збагачення, чистота мовленнєвого середовища.

Еколінгвістика як науковий напрям, що поєднує екологію та лінгвістику, вивчає взаємодію між мовою, людиною як мовною особистістю та її середовищем, що полягає у впливі середовища через людину та суспільство на мову, з одного боку, та вплив мови на морально-духовний рівень суспільства, з іншого [1, с. 66–70].

Мова розглядається як невід'ємний складник ланцюга зв'язку людини, суспільства і природи. Функціонування та розвиток мови

постає як екосистема, а світ – як лінгвістичний концепт. Останніми роками з'явилося багато досліджень, присвячених розгляду когнітивних та лінгвістичних аспектів явищ навколишнього світу, сутності концептуалізації та категоризації як основних когнітивних процесів.

Було поставлено під сумнів фундаментальні принципи когнітивного поля першого покоління та розроблено основні принципи когнітивної науки другого покоління (як її умовно називають Г. Лакофф і М. Джонсон) [2]. Пізнання розглядається вченими як діяльність людського організму, що здійснюється в ході взаємодії з навколишнім середовищем з метою пристосування до середовища для виживання та розмноження. Дуже важливо відзначити, що ця теза та інші постулати, сформульовані Г. Лакоффом і М. Джонсоном, знайшли своє відображення в біокогнітивній теорії, розробленій чилійськими нейробіологами Х. Матураною і Ф. Варелою. Дослідники запропонували цікаву концепцію живих систем, засновану на принципі, що живі системи – це системи, що вивчаються, а життя є процес пізнання. Іншими словами, була зроблена спроба знайти пояснення феномену пізнання як ефективної дії, що дозволяє живому організму продовжувати своє існування в певному середовищі. Крім того, учені підкреслюють, що центром будь-якого знання є спостерігач.

Спостерігач визначається як жива система з круговою організацією (для такої системи У. Матурана вживає термін «автопоетична») [3]. Усі аспекти живої системи накладаються на цю фундаментальну циклічність і підтримують її, забезпечуючи її безперервність у послідовних взаємодіях у постійно мінливому середовищі. Жива система існує до тих пір, поки зберігає здатність до самовідтворення та адаптації. Отже, репродукція і пристосування є основними умовами життя окремого організму і всього виду.

Суб'єкти, що оточують індивіда, є невід'ємною частиною його ніші, тому взаємодія з ними служить його адаптації всередині ніші. Ці взаємодії, як правило, мають орієнтаційний характер. Один організм може змінювати поведінку іншого, по-перше, коли вони пов'язані між собою в такий спосіб, що попередня поведінка одного визначає подальшу поведінку іншого, наприклад, залицяння, привітну розмову або бійку (така поведінка є основою дружби й ворожнечі).

По-друге, один організм може орієнтувати поведінку іншого організму на частину його роботи, яка відрізняється від тієї частини, яка включає цю взаємодію. Це відбувається лише за умови збігу сфер взаємодії організмів. Другий тип орієнтовної взаємодії є основою будь-якої мовної поведінки.

Стани діяльності нервової системи, що виникають в результаті взаємодії з об'єктом, кваліфікуються як елементарні уявлення. Розуміння всіх можливих взаємодій з певним об'єктом або з подібними об'єктами, а також взаємодії з різними об'єктами (але одночасно і в подібних ситуаціях) об'єднуються в складні явища.

Ці складні феномени розглядаються як структурні одиниці досвіду/пам'яті або концепції. Іншими словами, екологічний концепт – це сукупність бачень про взаємодію з об'єктом або об'єктами (немовними та мовними), що характеризується причинно-наслідковою залежністю та сприяє ефективній адаптації організму до навколишнього середовища.

Протягом усього життя людина пізнає навколишню дійсність, отримує нові знання про світ, певним чином упорядковує цю інформацію і співвідносить її з уже відомими фактами. Отже, процеси концептуалізації та категоризації мають особливе значення для систематизації та актуалізації отриманих знань, для їх успішного застосування в різних ситуаціях.

Специфіка концептуалізації полягає в розумінні отриманої інформації, конструюванні ментальних об'єктів і подій, що призводить до формування певних переконань про світ (концептів), тоді як категоризація є психічним актом, який організовує, систематизує та сортує уявлення про взаємодії в мозку людини, й зводить нескінченну різноманітність особистості до видимої кількості одиниць. Разом вони являють собою складний психічний процес, спрямований на ефективне включення людини в навколишнє середовище.

Кожна людина має унікальний досвід адаптації до середовища; отже, набір уявлень і концепцій причинно-наслідкових зв'язків також певною мірою унікальний. У зв'язку з цим правомірно говорити про індивідуальний рівень у структурі концепту. Проте людина живе в певному суспільстві, яке є частиною його ніші. Існування індивіда безпосередньо залежить від взаємодій з іншими

індивідами, оскільки вони орієнтують його на ефективну поведінку в конкретній ситуації. У зв'язку з цим можна говорити про соціальний і національний рівні концепту. Незважаючи на велику різноманітність ніш, деякі сутності є загальними для всіх, наприклад макроніша «Земля». Концепти-універсалії є результатом взаємодії з такими сутностями.

Когнітивні патерни, які існують у свідомості людини, різноманітні за каналами надходження інформації, або, з точки зору біологічного підходу, формуються внаслідок різного роду взаємодії з елементами ніші. Тому можна виокремити поняття чуттєвого сприйняття світу і поняття опосередкованого пізнання.

Основною властивістю розуму людини є здатність реагувати не тільки на пряме подразнення, а й на звуковий подразник – слово. Завдяки мові людина не так, як тварина, сприймає і відчуває світ – вивчає його в процесі спілкування. З точки зору біологічної концепції мови, її основною функцією є розширення когнітивної царини або царини взаємодії людини.

Значення – це причинно-наслідкові зв'язки, що об'єднують уявлення про взаємодію з мовними і немовними об'єктами у свідомості індивіда. Мовна поведінка людей утворює частину середовища, будучи екзистенціальною сферою. Відношення взаємопричинності між індивідом і середовищем вимагає причинно-наслідкових зв'язків між станом його нервової системи (свідомості) і мовою як соціальною адаптивною поведінкою. Тому аналіз значення мовних одиниць допомагає виявити відносно автентичну структуру концепту.

Відповідно до єдиної біокультурної теорії значення, невід'ємною характеристикою живих систем є здатність створювати їх. Значення – це відношення між організмом і навколишнім середовищем, що визначається цінністю, яку деякі аспекти навколишнього середовища мають для цього самого організму. Таке значення можна визначити як екологічне в тому сенсі, що воно не є цілком суб'єктивним чи об'єктивним, а визначається взаємодією між організмом і середовищем.

З позицій біокогнітивного підходу концептуальну картину світу можна визначити як сукупність концептів або комплексних уявлень, наявних у свідомості індивіда, що відображають колективний досвід

прямої та опосередкованої (у процесі виховання та освіти) взаємодії з навколишнім середовищем. Сама ця концептуальна система є об'єктом взаємодії.

Лінгвістична екологія динамічно відображає природні зміни мовної концептуалізації світу, взаємозв'язки між соціальними, культурними та мовними процесами. У зв'язку з цим слід зазначити, що ця сфера має яскраво виражений міждисциплінарний характер, інтегруючи різноманітні знання гуманітарного характеру.

У лінгвістичній екології функціює низка міждисциплінарних явищ і відповідних їм термінів, які перебувають у стані постійної взаємодії та перетинаються з різними лінгвістичними полями термінів. Отже, лінгвістична екологія відноситься до сфери складних і багатогранних явищ культурологічного та гуманітарного характеру.

Література

1. Жуковська В. В., Деркач Н. О. Еколінгвістика: становлення та основні напрями досліджень. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки*. 2011. Ч. 1. № 2. С. 66–70.

2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. London: University of Chicago Press, 2003. 276 p.

3. Maturana H., Varela F. *The Tree of Human Understanding*. Boston, 1987. 224 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-372-2-30>

О. ПРОЦЕНКО

Запорізький національний університет

«НОВЕ НАШЕ МОРЕ – НОВЕ НАШЕ ГОРЕ» (ЗА КІНОПОВІСТЮ О. ДОВЖЕНКА «ПОЕМА ПРО МОРЕ»)

Три роки безпосереднього перебування О. Довженка на будівництві Каховської ГЕС відтворено в кіноповісті «Поема про море». Митець переконаний, що мотиви цього будівництва у «вищестоящих» були «не науково-технічні, а, як се не дивно, «ідеологічні» [2, с. 766].